

"ADAMIN GOL DİYO!"

Seksenli yıllarda çocukluğunu yaşamış olanlar, sokaklarda top oynamak için bir topa dahi ihtiyaç duyulmayan günleri iyi bilirler. Boş arsaların hızla azalmaya başladığı ve sokaktan geçen arabalarla sık sık sekteye uğrayan zorlu futbol müsabakalarının yaşandığı günlerdi.

Direkleri, o dönemde rahatça her yerde bulunabilen minik kayalardan oluşturulan kaleler; ve bu nedenle de tartışmanın bol olduğu pozisyonlarla dolu müsabakalar sokaklardan hiç eksik olmazdı.

İşte o dönemlerden kulaklarda kalan bir nidadır: "Adamın gol diyo!" Kale direği taş olunca, topun direklerin arasından mı yoksa taşın üstünden mi geçtiği tartışmaları, o günün spor programlarını oluşturuyordu. Eğer golü yiyen takımdan bir şahit bulunabilirse tartışma çok çabuk biterdi. Çünkü gol attığını iddia eden için bundan daha iyi şahit olamazdı. Mağdur taraf içinse bu durum, gol olmadığı iddialarının bizzat kendi takım arkadaşları tarafından çürütülmesi demektir. Öyle ya, kendi takım arkadaşına güvenmeyecek de kime güvenecekti insan? Ya da güvenmek zorunda kalacaktı...

Burada iki taraf vardır. Biri kendi aleyhine de olsa doğru olduğuna inandığı şeyi söyleyen hain (!)

arkadaş, diğeri de karşı takımdan kendine taraftar bulmanın rahatlığı ile gerçeğin ne olduğunu umursamadan menfaatini seçen "adamın gol diyo" tarafı. Biz, gerçeği veya zahmetli olduğu için gerçeğin araştırılmasını değil, menfaatine uygun olana hemen yapışan tarafı. Menfaatine, sözüne itibar edilen konumdakilerden bir şahit bulmuş olan tarafı ele alacağız.

Herkesin çocukluk yıllarında bıraktığı masum ve hoş bir anıdır bu olay. Ancak çok daha vahim sonuçları olan bir benzeri insanlığın

başına büyük dertler açmıştır. Söylenenin doğru ya da yanlışlığına değil, menfaate uygunluğuna bakan bir takım dünyaperestler, gol olmasa da "gol" dedirtecekleri "adam"larımızı bulmakta hiçbir zaman zorlanmamışlardır. Gerek gol diyenin kimliğini, gerekse sözlerini kutsayıp tartışılmaz ilan etmekte de hiç gecikmemişlerdir. İşin bundan sonrası çok kolay olmuştur: "Babanız böyle diyo!" veya "atalarımız böyle demiş" veya "büyük zatlar böyle dediler"...

Üstelik bu mesnedsiz isnad din konusunda yapılmış ve yapılmaya da devam ediyor. Çünkü din kullanılarak geniş insan kitlelerinin Allah'a olan saygı ve korkuları istismar edilmektedir. Böylece bu kitleler rahatça köleleştirilebilmekte, Allah'ın emrini uyguladıkları zannettirilerek yöneticilerin emrine itaat ettirilmektedirler.

"Rahman dileseydi biz onlara tapmazdık," dediler. Onların bu konuda bir bilgileri yoktur. Onlar sadece atıyorlar. Onlara bundan önce bir kitap verdik de ona mı dayanıyorlar? Hayır, sadece şunu söylemişlerdir: "Biz atalarımızı bir ümmet/ bir din üzerinde bulduk; onların eserlerini izleyerek biz de doğruya ve güzele varacağız." İşte böyle! Senden önce de hangi kente bir uyarıcı göndermişsek, oranın servetle şımarmış kodamanları mutlaka şöyle demişlerdir: "Biz, atalarımızı bir ümmet/ bir din üzerinde bulduk; onların eserlerine uyararak yol bulacağız." Uyarıcı dedi: "Peki, ben size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeyden daha iyi yol göstereni getirmiş olsam da mı?" Dediler: "Doğrusu, biz seninle gönderilen şeyi tanımıyoruz." (Zuhruf 43/20-24)

Ayetten de açıkça görüldüğü üzere ataların yolunun doğru olduğu iddiası, Rabbimiz tarafından geçerli ve yeterli görülüyor. Olması gerekenin Allah tarafından verilen bir kitaba dayanmak olduğu açıkça ortaya çıkıyor. Ataların eserleri ve bizlere bıraktıkları delil olarak kabul edilmiyor. Ayrıca pasajın sonundaki uyarıcının sözlerine dikkat edersek, ataların üzerinde buldukları yolun doğruyugöstermemeihtimalininbüyüklüğünüdegörmüş oluruz. Vele ki bu ihtimal küçük de olsa söz konusu olan doğru yolu bulmak ise üzerinde durulması elzemdir.

Bakara 170 ve Maide 104. ayetler gibi bu konuyla ilgili sayısız ayet, ne kadar önemli kişiler olurlarsa olsunlar geçmiş atalarımızın da hata yapmış olabileceği konusunda bizi uyarmakta ve sadece Allah'ın kitabının bizi doğruya ulaştırabileceğini vurgulamaktadır. Ancak başlıktan da anlaşıldığı üzere bu yazıda konunun farklı bir boyutunu işlemek istiyoruz. Birilerinin "gol" dediğini söyleyen ve onları kutsayıp dokunulmaz ilan eden adamın kim olduğunu Kur'an'da bulmaya çalışacağız.

Öncelikle şunu belirtelim ki ataların dinini tartışmasız kabul etme konusu, açıkça "şirk"e götüren bir

yol olduğu için Kur'an'da bu kadar önemli bir yer işgal etmektedir. Diğer bir deyişle şirkin yani Allah'tan başka veliler, otoriteler edinmenin tek delili "büyüklerimizden böyle gördük" ifadesidir.¹ O halde büyüklerimizden böyle gördük dediğimiz şeyler üzerinde çok fazla düşünmek zorundayız.

"Adamin Gol Diyo"cular: Göz Dolduranlar, Dolduruşa Getirenler Kur'an'da sıkça kullanılan ve konumuzla ilgili son derece dikkat çekici anlamlara sahip olan kelimelerden biri el-mele' kelimesidir. Ragıp El İsfahani kelimenin anlamını şu şekilde dile

getirmektedir:

"El-mele': Bir düşüncede, görüşte ya da inançta birleşip güzel görünüşleriyle gözleri, celalleriyle, ululuklarıyla, hoşluklarıyla görünürdeki durumlarının ya da şartlarının gözalcı güzelliği ilene fislere (gönülleri) dodurantopluluk."²

Kısacası, göz dolduran, itibarlı, sözü dinlenen kişiler. Bu kelime Kur'an'da iki önemli zümreyi dile getirmek amacıyla kullanılıyor:

1. Devlet başkanlarının, kral ve yöneticilerin danışman kadrosunu oluşturan, alanlarında uzman bilgili kişiler³ ile zorba kralların aldıkları kararları meşrulaştırmak amacıyla kullandıkları ya da bizzat yöneticinin zalimliklerinin uygulayıcı maşaları olan devletli kadrolar anlamında:⁴

Kelimenin bu anlamda kullanıldığı ayetlere baktığımızda devletin üst kademesindeki "devletli" kişilerin yönetici ile uyumlu olduklarını görüyoruz. Yani elindeki gücü verenin Allah olduğunu ve herkesin sadece Allah'a kulluk etmesi gerektiğini bilen yönetici, kadrolarını da buna göre seçiyor. Örneğin Neml Suresi 29-35. ayetler arasında Sebe Halkı'nın Kraliçesinin danışmanları (mele') ile yaptığı görüşmelerden, onların bilgi ve görüşlerini alan, değerlendiren ve karar veren bir yönetici olduğunu görüyoruz. Yine aynı surenin 38-40. ayetlerinde de bu kez aynı zamanda Allah'ın değerli nebilerinden biri olan Süleyman Aleyhisselam'ın bir kral olarak danışmanlarına (mele') görevler verdiğini görmekteyiz. Hatta hakimiyeti altındaki topraklarda üst kademelerde görev almak üzere çok iyi eğitilmiş ve bilgili kadroların yetiştiğini, Süleyman Aleyhisselam'ın bu kişiler arasındaki rekabeti canlı tutarak kendisinin de bizzat bilgiye dayalı bir

ilerlemeyi teşvik etmekte olduğunu anlayabiliyoruz:

"Süleyman dedi ki: "Ey ileri gelenler (el-mele)! Onlar teslim olmak için bana gelmeden sizden kim o kadının arşını bana getirir?" Cinlerden birifrit dedi ki: "Sen makamından kalkana kadar onu sana getiririm. Bu konuda güçlü, güvenilir biriyim." Kitaptan bilgisi olan kişi dedi ki; "Sen gözünü açıp kapamadan onu sana getiririm." Süleyman arşı yanı başında, sapa sağlam görünce; «bu Rabbimin ikramıdır» dedi. Beni denemek içindir; şükür mü edeceğim, yoksa nankörlük mü? Kim şükrederse şükürünün faydasını görür. Kim de nankörlük ederse bilsin ki, Rabbimin kimseye ihtiyacı yoktur, O, iyilik sahibidir." (Neml 27/38-40)

Aynı şekilde; dünyaperest bir yöneticinin, yanıbaşında bulundurduğu mele' takımı da kendi gibi güce ve servete tapan menfaatperest kadrolar olmaktadır. Bunların örneği olarak da firavunun mele' takımı anlatılmaktadır. Örneğin Haman bunlardan biridir:

"Firavun dedi ki: "Ey devletliler (el-mele)! Sizin benden başka ilahınız olduğunu bilmiyordum. Haman, benim için çamuru pişirde bir kule yap; belki Musa'nın ilahına çıkarım. Ben gerçekten onun yalancının teki olduğunu düşünüyorum." (Kasas 28/38)

2. Toplumun servet, sınıf, soy ve bilgi bakımından öne çıkan; bunlardan biri, birkaçı veya hepsini elinde bulundurmakla tanınan, itibar ve saygı gören kaymak tabakası anlamında.⁵

Kelimenin bu kişileri anlatmak için kullanıldığı ayetler Kur'an'da çok önemli bir yer işgal etmektedirler. İnsanlık tarihinde Allah'ın insanlar arasından seçtiği Nebilerin karşısına ilk çıkanlar, onlara en sert muhalefeti yapanlar, alaya alanlar ve insanları Allah'ın Nebilerine karşı kışkırtanlar, kendileri vasıfları ve konumlarıyla göz doldururken, halkı da geleneği kullanarak Allah'ın ayetlerine karşı dolduruşa getirenler, toplumun bu kesiminden çıkmaktadırlar:

"Nuh'u kavmine elçi göndermiştik. Onlara şöyle demiştik: "Ey kavmim! Allah'a kul olun; sizin başka ilahınız yoktur. Ben başınıza zor bir günün

azabının gelmesinden korkuyorum." Kavminin ileri gelenleri (el-mele') dediler ki: "Bize göre sen gerçekten açıkça aklını yitirmişsin." (Araf 7/59-60)

Ad kavmine de kardeşleri Hud'u gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kul olun; sizin ondan başka ilahınız yoktur. Çekinmeyecek misiniz?" Kavminin ileri gelenlerinden (el-mele') görmezlik edenler dediler ki: "Bize göre sen tam bir beyinsizsin. Bizim bilgimize göre sen gerçekten yalancının tekisin." (Araf 7/65-66)

Halk üzerinde sömürüye dayalı bir düzen kurmuş oldukları anlaşılan bu kişiler, insanların sadece Allah'a kulluk etmelerini istememektedirler. Bunun, otoritelerinin yıkılması, sözlerinin dinlenmemesi ya da en azından

Allah'ın emirlerine uyup uymadığının araştırılması anlamına geleceğinin farkındadırlar. Bununla Allah'ın elçilerinin doğru yol çağrısını kibirlerine yedirememektedirler.

Tek çıkar yol ise insanları elçilerin sözlerinin doğru olmadığına inandırmaktır:

"Semud kavmine de kardeşleri Salih'i elçi gönderdik; dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kul olun; sizin başka ilahınız yoktur. Bakın size Rabbinizden bir belge geldi. Mucize olmak üzere İşte Allah'ın dişi devesi; bırakın Allah'ın toprağında otlasın. Ona kötü niyetle dokunmayın; yoksa sizi acıklı bir azap çarpar.

.....

Kavminin kendini büyük gören önderleri (el-mele'), güçsüz saydıkları kişilere; onların inanmış olanlarına şöyle dediler: "Siz Salih'i, gerçekten Rabbi tarafından elçi gönderilmiş biri mi sanıyorsunuz?" dediler ki, "Evet. Biz onunla gönderilmiş her şeye inanırız." Kendilerini büyük görenler; "biz de sizin inancınızı tanımıyoruz" dediler." (Araf 7/73-76)

Mele' takımı, kendi düzenini kurmuş olan takımdır. Bu düzenin bozulmaması için iktidarlıklarını, konumlarını ve imkanlarını kullanmaktan çekinmemektedirler. Bu nedenle kendi düzenlerini bozacak olan Allah'ın bir değerli elçisi onun tebliğ ettiği ayetleri de olsa fark etmez:

Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Dedi: "Ey kavmim! Allah'a kul olun; sizin başka ilahınız yoktur. Size Rabbinizden bir belge geldi. Artık ölçeği

ve tartıyı tam yapın. İnsanların mallarından kırpıntı yapmayın. Ortalık düzelmişken karışıklık çıkarmayın. İnanan kimseler iseniz sizin için hayırlı olan budur.

Kavmi içinden büyüklük taslayan itibarlı kişiler (el-mele') şöyle dediler: "Bak Şuayb! Ne pahasına olursa olsun seni bu ülkeden çıkaracağız, seninle birlikte inananları da öyle. Tek çare bizim düzenimize dönmenizdir." Şuayb dedi ki; "biz istemesek de mi?"

.....
Kavminin itibarlı kâfirleri (el-mele') şöyle dediler: "Hele bir Şuayb'a uyun; kesin olarak kaybedersiniz." (Araf 7/85-90)

Yukarıdaki ayetlerde dikkati çeken bir diğer husus, Allah'ın elçilerinin hiçbirinin insanları Allah'a inanmaya çağırılmamış olmalarıdır. Çünkü Allah'a inanmayan bir yaratığın

mevcut olmadığı kesindir. Çağrılarının tamamı "Allah'tan başka ilah olmadığı" şeklinde bir içeriğe sahiptir. O halde bu çağrıya karşı çıkanlar da "sadece Allah'a kul olunmasını istemeyenler" olmalıdır:

Dedilerki: "Sen bize, atalarımızın kul oldukları şeyleri bırakıp bir tek Allah'a kul olalım diye mi geldin? Eğer doğru sözlü biri isen bizi tehdit ettiğin şeyi getir bakalım." (Araf 7/70)

İşte bu nedenle bu itibarlı, servet ve ilim sahibi kişiler, geleneği, bir belgeye dayanmayan inanış uygulamaları kutsayarak din haline getirmektedirler. Bununla da kalmayıp halkı doğru olanın ellerindekine sarılmak olduğuna ikna etmeye çalışmakta, bunun için tüm servet ve itibarlarını kullanmaktadırlar. İster kendi menfaatleri için olsun, isterse emri altında oldukları yönetici veya kurumların çıkarları için olsun halka delil olarak atalarının yaptıklarını, yazdıklarını ve uyguladıklarını göstermektedirler. Bir başka deyişle "adaminiz gol diyo" demektedirler ve tartışma orada bitmektedir:

"O nankörler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşırıdılar da şöyledediler: "Bu adam, insanı büyüleyen bir yalancıdır". İlahları tek bir ilah yaptı; öyle mi? Bu gerçekten çok tuhaf bir şey!" İleri gelenleri şöyle deyip geçtiler: "Gidin, ilahlarınıza sahip çıkın. Sizden istenen odur." "Son şeriatıta bunu duymadık; bu sadece uyduruk bir şey". (Sad 38/4-7)

Gayet açıktır ki burada sahip çıkılması istenen ilahlar gelenekle, zaman içinde oluşmuş, bir delile dayanmayan inanış ve hurafelerle ortaya çıkarılmış ve ilahlaştırılmış kavramlardır. Kutsanmış ve tartışmaya kapatılmış inanışlardır. Bunların ortaya çıkması ve çıkarılması da hiç şüphesiz menfaat eseri olmuştur.

Kur'an'da bu ayetlerle ortaya konmuş olan bu gerçek, maalesef İslam'dan sonra da aynı şekilde devam etmiştir. "Adamin gol diyo" nun tartışmayı bitiren sihirli bir ifade olduğunu bilen insan, bunu tarihin her döneminde kullanmış ve bugün de kullanmaya devam etmektedir.

Eski alimler şöyle demişler, atalarımız böyle yapmış diyen ve din konusundaki iddiasını Allah'ın kitabına dayandırmayan hiç kimseyi alim diye kabul edemeyiz.

Bugün acı bir şekilde görmekteyiz ki, Allah'ın kitabından uzaklaşmış, sorunlarını onunla çözmeyi Rasulullah'tan kısa bir süre sonra rafa kaldırmış olan İslam alemi,

kendilerine "gol" dediği söylenen herkesi "adamı" kabul etmiş ve ona uymaya başlamıştır. Ömer (r.a.)'ın halifeliği dönemindeki toprak fethinin süratine yetişemeyen yürek fethi, İslam'ın değil, İslam sanılan Mecusî geleneğinin yayılmasına sebep olmuştur.

Allah'ın ayetlerinin kendilerine verdiği güç ve güvenle dünyanın o dönemdeki iki süper gücünü de devirmeyi başarmış olan Müslümanların, gittikleri yere İslam'ı götürmek konusundaki karneleri o kadar da parlak değildir. Özellikle İran Sasani İmparatorluğunun yıkılması ile İran'ın mele' takımı, İslamlaşmış gibi görünerek İslam'ı İranlaştırmanın öncülüğünü yapmışlardır. Hindistan'a geri çekilmiş, oraya yerleşmiş ve oraya götürdükleri dinlerini Hint dinleriyle de harmanlayarak tasavvuf, maniheizm ve benzeri akımlar halinde İslam coğrafyasına sokmayı başarmışlardır⁶. Savaş meydanlarında Müslümanları yenememişlerdir ama bunun öcünü İslam'la taban tabana zıt fikir ve inançları İslam akaidine sokarak almayı başarmışlardır. Abbasiler döneminde vezirlik makamını oluşturan İranlı elitler, bu makama "adamin gol diyo"cu bürokratlar oturtmuş ve halifeyi (hükümdarı) devre dışı bırakarak kendi dinlerini İslam diye yutturmakta muvaffak olmuşlardır. Bir anlamda Sasani İmparatorluğu ismen olmasa da cismen yaşamaya devam etmiştir. Çünkü ayetlerden de gördüğümüz üzere, eğer dini Allah'ın ayetlerine

dayandırmayı bıraktıysak, bir mele' takımı çıkıp mutlaka bize atalarının yaptıklarını din diye sunacaktır.⁷

Aynı bürokrat sınıf bugün de benzer bir görevi yürütmektedir. Bugün devletin bir takım kurumları din adına son sözü söyleyecek konumda bulunmakta ve sözlerinde Allah'ın kitabına dayanmaları da gerekmemektedir. İslam aleminde hala çok geniş bir kitle tarafından tasavvuf İslam, mutasavvıflar din adamı, onların eserleri de kutsal metin zannedilmektedir.

O halde büyük alimler ve hocalar tarafından bizlere Allah'ın dini diye sunulana çok dikkat etmek zorundayız. Eski alimler şöyle demişler, atalarımız böyle yapmış diyen ve din konusundaki iddiasını Allah'ın kitabına dayandırmayan hiç kimseyi alim diye kabul edemeyiz. Bu gibi kişilerin mele' takımından olmaları ihtimalini ve bu takımın da çoğunlukla Allah'ın gönderdiğini görmezden geldiğini ve hatta muhalefet ettiğini göz önünde bulundurmamak zorundayız. Adlarının önündeki kısaltmalar ne kadar çok yer kaplarsa kaplasın. Bu mele' takımı sadece dindar kesimden çıkmamaktadır elbette. Çünkü atalardan görülen sadece dini argümanlar olmayabilir. Bugün biliyoruz ki bir de ateizm iddiasında olanlar mevcuttur. Onların yaptıkları da temelde diğerleri ile aynıdır. Tek farkları, onların kutsadıklarının kendilerine "bilim" olduğu söylenen şey olmasıdır o kadar. Yoksa onlar da bir delile dayanmamaktadırlar. Ateizm iddiasında olanlar Allah'a değil ahirete inanmayan kişilerdir. Zira Allah'a inanmayan bir varlığın olamayacağını her Kur'an mü'mini gayet iyi bilir. Rabbimiz kitabında bu konuyu da eksik bırakmamıştır. İşte karşınızda bu zümrenin mele' takımı:

"Halkı içinden (yapılan uyarıları) görmezlik eden, dünya hayatında kendilerine geniş imkânlar verdiğimiz halde ahiret buluşmasını yalan sayan önderler (el-mele') şöyle dediler: Bu adam sizin gibi bir insandan başka ne ki? O da sizin yediğinizden yiyor; içtiğinizden içiyor." "Eğer sizin gibi bir insana boyun eğecek olursanız siz gerçekten kaybedersiniz. Size ne vaad ediyor? Ölüp de toprak ve kemik parçaları haline geldikten sonra topraktan yeniden çıkarılacaksınız öyle mi? Olmayacak şeyler vaad ediliyor size; hiç olmayacak şeyler! Dünyadaki hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz, yeniden hayat buluyoruz. Ama topraktan kalkacak değiliz. Bu adamın yaptığı sadece Allah'a iftira etmektir. Biz ona inanacak değiliz." (Mu'minun 23/33-38)

Bize din diye sunulana değil Allah'ın dinine girmek zorundayız. İnsanların doğru yola girmesi işlerine gelmeyen kimseler de onları yine dine sarılmaya çağırmıştır. Ancak Allah'ın dinine değil:

Kitap ehlerinden bir kesim der ki; "Şu müminlere indirileni günün başında kabul edin, sonunda da reddedin; belki vazgeçerler. "Sakın dininize uyanlardan başkasına güvenmeyin" derler. De ki: "Uyulacak yol Allah'ın yoludur". Bir de derler ki; "Size verilen kitabın denginin başka birine verileceğine, ya da Allah'ın huzurunda size karşı bir belge getirileceğine de inanmayın." De ki: "Her iyilik Allah'ın elindedir, O, onu tercih ettiğine verir. Allah'ın imkânları geniştir, her şeyi bilir" (Al-i İmran 3/72-73)

"Firavun: "Bırakın beni, ben Musa'yı öldüreyim, Rabbini yardıma çağırın. Çünkü sizin dininiz ideğıştireneden veya bu topraklarda bir düzensizlik ortaya çıkaracağından korkuyorum" dedi." (Mü'min [Çağır] 40/26)

O halde bizi dine çağıranı da bizi çağırdığı dini de çok iyi araştırmak zorundayız. Bunun tek yolu Allah'ın ayetlerine dayanıp dayanmadığının kontrol edilmesidir. Yoksa geçmişlerin dedikleri değil. Çünkü tartışılmaz kabul ettiğimiz her şeyin kulu oluruz. Ve adamımız gol der, biz de mağlup oluruz. Sadece Allah'a kul olacaksak bizden öncekileri değil onları da yaratmış olan Rabbimizi tartışılmaz kabul etmemiz gerekir:

"Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize kul olun." (Bakara 2/21)

Notlar

1. Bkz.: Araf Suresi 70, 71, 172, 173; Hud Suresi 62, 87; Yusuf Suresi 40; Nahl Suresi 35; Enbiya Suresi 51-54; Necm Suresi 23; Lokman Suresi 21
2. Müfredat Elfazi'l Kur'an - Ragıp El İsfahani
3. Yusuf Suresi 43; Neml Suresi 29, 32, 33, 38
4. Kasas Suresi 20, 38; Şuara Suresi 34,35
5. Araf Suresi 60, 66, 75, 88, 90, 109, 127; Hüd Suresi 27, 38; Mu'minün Suresi 24,33; Sad Suresi 6
6. Bkz: Mu'tezile ve Siyaset – Mahmut Ay S:264 - 265
7. Konunun bu kısmını dergimizin elinizde tuttuğunuz sayısında, Prof. Dr. Mikail Bayram ile yaptığımız röportajda bulabilirsiniz. Ayrıca şu kitaplara başvurulabilir: Mu'tezile ve Siyaset – Mahmut Ay ve Şura'dan Saltanata, Teokrasiye ve Laisizme "Yönetim" – Prof. Dr. İbrahim Sarımsı